

У. С. Делас,

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ: ЗАЙНЯТІСТЬ І БЕЗРОБІТТЯ

АНОТАЦІЯ. Розкрито соціально-економічну сутність зайнятості та безробіття. Визначено чинники безробіття в Україні. Наведено методи оцінки рівня безробіття. Внесено пропозиції щодо обчислення втрат ВВП від надмірного безробіття.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. *Зайнятість, безробіття, рівень безробіття, природне безробіття, надмірне безробіття, закон Оукена.*

Процес становлення ринкових механізмів у національній економіці України посилює актуальність дослідження питань зайнятості та безробіття. Від теоретичного осмислення сутності ефективної зайнятості та розробки дієвих економічних інструментів її регулювання залежить результат протидії безробіттю, яке породжує соціально-економічну та політичну нестабільність у суспільстві.

Результати дослідження проблем зайнятості та безробіття під різним кутом зору знайшли відображення у працях таких вітчизняних економістів-науковців, як С.І. Бандур, Д.П. Богиня, Т.А. Заяць, А.М. Колот, В.Д. Лагутін, Е.М. Лібанова, В.М. Новіков, В.В. Онікієнко, І.Л. Петрова, В.М. Петюх, О.М. Уманський, А.А. Чухно та ін.

На сьогодні в Україні загалом сформовано державний механізм регулювання зайнятості. Його практичне значення зводиться до забезпечення продуктивної зайнятості шляхом зареєстрованого ринку праці. В умовах стабілізації вітчизняної економіки та закріплення тенденцій економічного зростання формуються нові інструменти регулювання зайнятості: сприяння розвитку само-зайнятості, державне регулювання використання найманої праці, формування конкурентних засад щодо пропозиції на ринку праці. Заходи активної політики зайнятості певною мірою сприяють позитивним зрушенням у сфері зайнятості, однак не спроможні забезпечити повну та ефективну зайнятість. Безробіття стає однією з найбільш вагомих причин зовнішньої трудової міграції, що позначається на макроекономічній стабільності. Одним з чинників конкурентоспроможності вітчизняної економіки правомірно вважати досягнення оптимальної кон'юнктури ринку праці.

Серед пріоритетів сучасної соціально-економічної стратегії демократичних держав особливе місце належить забезпеченню повної зайнятості [2, с. 337].

Згідно положень чинної правової бази України зайнятість визначається як діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм доход у грошовій або іншій формі. Головним способом забезпечення зайнятості населення з боку держави визнається проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення потреб населення України у добровільному виборі виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва [1].

При цьому повна зайнятість означає залучення придатних трудових ресурсів і може бути забезпечена за умови достатньої кількості робочих місць для тих, хто має потребу в оплачуваній роботі. Разом з тим повна зайнятість сама по собі не є свідченням високого рівня організації виробництва та розвитку сфери послуг. Слід враховувати ступінь раціональності зайнятості, на який впливають технічні, технологічні, соціальні і економічні чинники.

На рис. 1 схематично зображено класифікацію населення за міжнародними стандартами, розробленими у 1983 році Міжнародною організацією праці.

Рис. 1. Структура населення за методологією МОП

Згідно міжнародних стандартів зайнятими вважаються люди, які виконують будь-яку оплачувану роботу, а також ті, що мають роботу, але тимчасово не працюють через хворобу, страйк чи відпустку; безробітними — ті, хто не має роботи, але активно шукає її або чекає, щоб повернутися на попереднє місце роботи.

Слід виділити три ознаки статусу безробітного згідно методології МОП: факт відсутності роботи; активні спроби знайти роботу; готовність приступити до роботи.

На відміну від поширеного теоретичного підходу, в рамках якого робоча сила трактується як сукупність фізичних та розумових здібностей, що визначають здатність до праці, Міжнародною організацією праці робоча сила означена як загальна чисельність економічно активного населення.

Безробіттям називають економічне явище, коли частина економічно активного населення не має можливості використати свою робочу силу.

Безробіття — один із головних соціальних ризиків, що підстерігає людину у сучасному суспільстві. Воно виникає у будь-яких системах, але у складно організованій конкурентній ринковій економіці стає неминучим. Рівень безробіття — найважливіший індикатор стану ринку праці та економіки в цілому. Він відображає, наскільки ефективно використовується головна продуктивна сила суспільства — трудові ресурси.

Безробіття в Україні склалося під дією цілого комплексу суб'єктивних та об'єктивних факторів. Насамперед, мова йде про скорочення реальних обсягів виробництва, зменшення платоспроможного попиту населення, структурну перебудову економіки, банкрутство підприємств, зниження інвестиційної активності, трансформацію відносин власності. Не менш важливими є і ті фактори, які проявилися у суттєвому погіршенні якості трудових ресурсів, неконкурентоспроможності багатьох професій у нових умовах, незорієнтованості вищої школи на потреби ринку праці, скороченні продуктивності праці робочої сили та ін. [4, с.6].

Слід відмітити, що статистичні дані ринку праці в Україні за I півріччя 2006 р. засвідчують покращені ситуації щодо зайнятості та безробіття порівняно з I півріччям 2005 р.:

- збільшення рівня зайнятості населення у віці 15—70 років з 56,8% до 57,9%;
- зниження рівня безробіття населення у віці 15—70 років (за методологією МОП) з 7,9% до 6,8%;
- зменшення рівня зареєстрованого безробіття населення працездатного віку з 4,8% до 4,2%;
- зростання попиту на робочу силу на 22,0%;
- зростання рівня працевлаштування незайнятого населення за допомогою державної служби зайнятості з 29,4% до 31,6% [5].

Економісти розрізняють три основні види безробіття: фрикційне, структурне і циклічне.

Фрикційне безробіття виникає внаслідок постійного руху населення між регіонами і видами праці, а також у різних стадіях життєвого циклу. Навіть якщо економіці притаманна повна зайнятість, завжди існують люди, які шукають роботу (після закінчення навчання або через переїзд в інше місце, через пошук роботи, яка б відповідала рівню їхньої кваліфікації чи уподобанням, рівню зарплати). Цей різновид безробіття вважається неминучим і навіть бажаним.

Складовою частиною фрикційного безробіття є так зване інституціональне безробіття, яке пов'язане з тим, що іноді надмірні соціальні виплати, запровадження гарантованого мінімуму зарплати, недосконалість податкової системи тощо призводять до того, що деяка частина працездатного населення не поспішає працевлаштовуватись, збільшуючи тим самим загальну кількість безробітних.

Структурне безробіття означає невідповідність між пропозицією праці та попитом на робочу силу. Така невідповідність виникає у зв'язку з технологічними змінами у процесі виробництва, коли попит на один різновид зростає, тоді як на інший зменшується, а пропозиція не може швидко пристосуватися до цього. Структурна незбалансованість між видами діяльності виникає, коли, наприклад, одні сектори економіки розширюються, а в інших скорочуються обсяги виробництва (скажімо, попит на працю набірника в друкарні різко скоротився у зв'язку з переходом до комп'ютерного набору інформації). Структурне безробіття теж вважається неминучим.

До циклічного безробіття призводить спад виробництва, тобто фаза економічного циклу, яка характеризується недостатністю сукупних витрат. Коли сукупний попит на товари і послуги зменшується, зайнятість скорочується, а безробіття зростає. В періоди економічного спаду циклічне безробіття доповнює фрикційне і структурне, а в періоди циклічного підйому воно відсутнє.

Отже, рівень безробіття за умов повної зайнятості дорівнює сумі рівнів фрикційного та структурного безробіття. Цей показник називають також природним рівнем безробіття; він відповідає потенційному ВВП. Ця концепція в 1968 році вперше була запропонована Мілтоном Фрідманом і незалежно від нього була розроблена Едмундом Фелпсом із Колумбійського університету.

Різниця між фактичним та природним рівнем безробіття складає показник циклічного безробіття.

Щодо виміру рівня природного безробіття, то треба зазначити, що до цього часу не існує надійної методики його обчислення. А це призводить до розходжень у методиках оцінки рівня природного безробіття.

Найбільш відомий і простий спосіб визначення рівня природного безробіття полягає у розрахунку середньої величини фактичного безробіття за тривалий відрізок часу. Він базується на тому, що середня величина фактичного безробіття за довготривалий період згладжує (вирівнює) циклічні коливання безробіття навколо його природного рівня.

Інший метод оцінки рівня природного безробіття полягає у визначенні такого року, у якому, за припущенням, в економіці була повна зайнятість, а рівень очікуваної інфляції був близький до її фактичного рівня.

Зараз вважається, що в розвинутих країнах рівень природного безробіття становить 5—6%. Це означає, що при використанні 94—95% робочої сили забезпечується повна зайнятість працездатного населення.

Ряд економістів вважають неприйнятним використання терміну «природний» стосовно безробіття, спричиненого структурними зрушеннями. Ось чому в макроекономічній літературі використовують як синонім ще й інший термін — NAURI (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment), котрий зосереджує увагу на тому, що рівень природного безробіття відповідає стану макроекономічної рівноваги, при якому фактична інфляція дорівнює очікуваній.

Автор розділяє позицію тих науковців та практиків, які основними причинами існування стійкого безробіття вважають поширену виплату допомоги по безробіттю та відому «жорсткість» заробітної плати.

Встановлення і виплата допомог по безробіттю підвищують природний його рівень, оскільки полегшують долю безробітних.

Дані таблиці 1 засвідчують, що розмір допомоги по безробіттю впродовж 2000—2005 рр. становить близько половини мінімальної заробітної плати і значно відстає від розміру прожиткового мінімуму.

Таблиця 1

СЕРЕДНІЙ РОЗМІР ДОПОМОГИ ПО БЕЗРОБІТТЮ за 2000—2005 рр. (станом на грудень) [5]

Рік	Розмір допомоги, грн	У%	
		до мінімальної заробітної плати	до прожиткового мінімуму для працездатних осіб
2000	59,39	50,3	20,6
2001	85,23	72,2	25,7
2002	105,98	64,2	29,0
2003	118,32	57,7	32,4
2004	146,37	61,8	37,8
2005	192,89	58,1	42,6

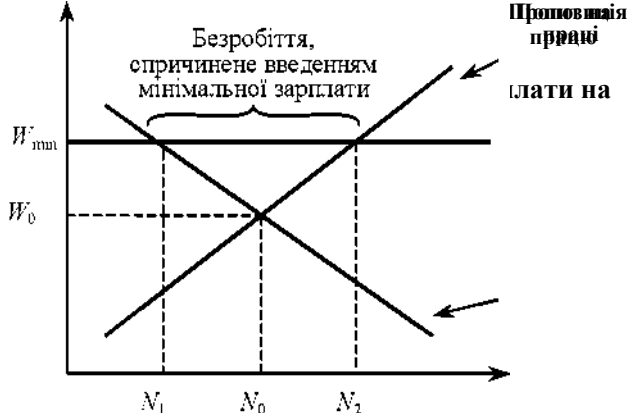
При визначенні ймовірності того, чи стануть працівники безробітними, і якщо так, то чи довго вони ними залишатимуться, вчені розраховують коефіцієнт заміни. Він визначається співвідношенням доходу людини за умови, що вона безробітна, і доходу (після сплати податків), коли ця ж людина працює.

Допомога по безробіттю сприяє підвищенню його природного рівня, оскільки виплата допомоги по безробіттю дає людині можливість довше підшукувати собі роботу, а також аби одержувати допомогу по безробіттю, людям слід належати до «робочої сили», тобто шукати роботу, навіть якщо вони насправді не хочуть працювати. Тоді їх враховують як безробітних. Якби допомоги по безробіттю не було, то окремих людей не зараховували б до складу робочої сили, і тоді «вимірюваний» рівень безробіття був би нижчий.

Незважаючи на те, що виплати допомоги по безробіттю підвищують його природний рівень, скасовувати такі виплати неможливо, з метою того, щоб людям дати певний час для пошуку роботи (було б недоцільно змушувати кваліфікованого працівника, який щойно втратив роботу, приступати до нової, некваліфікованої, бо він не може дозволити собі бути безробітним і втрачати час на пошуки роботи).

Серед факторів, що впливають на рівень безробіття, є так звана «жорсткість» заробітної плати, тобто її нездатність до гнучкої зміни. На рис. 2 визначено область безробіття, спричиненого введенням мінімальної заробітної плати.

Рис. 2
зайня

За умов ринкового регулювання кон'юнктури ринку праці рівні зайнятості та безробіття визначаються попитом і пропозицією. Рівноважне значення зарплати, при якому зайнято N_0 осіб, дорівнює W_0 (точка E , що відповідає природному рівню безробіття). При введенні мінімальної заробітної плати вона перебуває на рівні, який перевищує величину заробітної плати за умови, коли ринок праці знаходиться у стані рівноваги. За такого рівня зарплати попит на працю становить лише N_1 і така ж кількість працівників зайнята. Однак за такого рівня мінімальної зарплати мають бажання працювати N_2 осіб. Таким чином, мінімальна зарплата підвищує рівень безробіття на $(N_2 - N_1)$ осіб. Вона також скорочує зайнятість на $(N_0 - N_1)$ працівників.

«Застигання» ринку праці в нерівноважному стані пов'язане із:

- 1) законодавчим встановленням мінімуму зарплати;
- 2) фіксацією рівня зарплати в колективних договорах;
- 3) «стимулюючою зарплатою», яка встановлюється і підтримується роботодавцями для залучення кваліфікованої робочої сили, скорочення плинності кадрів та підвищення рівня продуктивності праці.

Рівень безробіття значно коливається залежно від груп населення за віком і професійним досвідом. Зокрема, рівень безробіття серед молоді набагато вищий, ніж в інших вікових групах.

Надмірне безробіття призводить до значних соціальних та економічних втрат. Головна «ціна» безробіття — втрати в обсягах випущеної продукції та наданих послуг. Коли економіка не спроможна створити достатню кількість робочих місць для всіх, хто хоче і може працювати, потенційне виробництво втрачається безповоротно.

Відомий дослідник Артур Оукен математично виразив зв'язок між рівнем безробіття та відставанням в обсязі виробленого ВВП. Цей зв'язок відомий як закон Оукена: якщо фактичне безробіття перевищує рівень природного безробіття на 1%, то втрати ВВП складають 2,5%.

Спираючись на закон Оукена, можна обчислити втрати ВВП від надмірного (циклічного) безробіття. Такий розрахунок можна здійснити в декілька етапів.

Перший етап — обчислення % відставання фактичного ВВП від потенційного ВВП:

$$B = (P_{\text{Бф}} - P_{\text{Бп}}) \cdot 2,5,$$

де B — відставання фактичного ВВП від потенційного ВВП, (%);

$P_{\text{Бф}}$ і $P_{\text{Бп}}$ — рівень відповідно фактичного і природного безробіття;

2,5 — число Оукена.

Другий етап — якщо ВВП_п, прийнятий за 100%, то звідси ВВП_ф дорівнює:

$$\text{ВВП}_{\text{ф}} = ((100 - B) / 100) \cdot \text{ВВП}_{\text{п}}.$$

де ВВП_ф — це реальний ВВП, який обчислюється в постійно діючих цінах і є величиною, зіставленою з ВВП_п.

Після необхідних перетворень отримуємо формулу потенційного ВВП:

$$\text{ВВП}_{\text{п}} = (\text{ВВП}_{\text{ф}} \cdot 100) / (100 - B).$$

Третій — визначення втрат економіки від циклічного безробіття:

$$\text{ВВП}_{\text{в}} = \text{ВВП}_{\text{п}} - \text{ВВП}_{\text{ф}}.$$

Закон Оукена розкриває істотний зв'язок між ринком продукту і ринком праці та ще раз нагадує про те, що безробіття є основною проблемою сучасного суспільства. Коли рівень безробіття високий, ресурси використовуються не повністю, значна частина продукту не добирається, доходи населення зменшуються.

Проте циклічне безробіття — це не лише економічне лихо, це

також і велика соціальна катастрофа. Депресія призводить до бездіяльності, а бездіяльність до втрати кваліфікації, втрати самоповаги, занепаду моральних принципів, а також до громадянського та політичного безладдя.

Отже, створення ефективної системи зайнятості населення є важливою умовою переходу до соціально-орієнтованої економіки. При цьому ефективна зайнятість має базуватись на принципах забезпечення повної, продуктивної, вільно обраної зайнятості.

Модель ефективної зайнятості може бути втілена у практику лише за умови стабільного економічного зростання, розширення інвестиційної активності, прогресивних структурних та техніко-технологічних змін в економіці.

Головними причинами безробіття стали результати ринкових перетворень у країнах з перехідною економікою, передусім — спад виробництва та зменшення сукупного попиту; а одним з найбільш відчутних наслідків — зменшення обсягу ВВП.

Практичні заходи по регулюванню ринку праці з метою забезпечення ефективної зайнятості мають бути спрямовані на підвищення економічної активності населення шляхом стимулювання підприємницької ініціативи, самозайнятості та малого бізнесу; вдосконалення системи працевлаштування молоді та соціально уразливих верств населення; створення законодавчої та статистичної бази для достовірного вивчення рівня і стану безробіття в Україні.

Література

1. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. №803-ХІІ в чинній редакції.
2. *Лібанова Е., Палій О.* Ринок праці та соціальний захист. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 491 с.
3. *Пазюк о., Пономарьова о.* Проблеми безробіття в Україні // Україна: аспекти праці. — 2004. — № 2. — С. 3—10.
4. *Штундер І. О.* Соціально-економічна природа і тенденції безробіття в перехідній економіці України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. — К., 2003. — 18 с.
5. Інтернет-ресурси <http://www.ukrstat.gov.ua>

Стаття надійшла до редакції 26.01.2007